

УКРАЇНСЬКИЙ
БОТАНІЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Флористичні знахідки

І.В. ХОМ'ЯК¹, Я.П. ДІДУХ²¹ Житомирський державний університет ім. І. Франка
вул. В. Бердичівська, 51, м. Житомир² Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, МСП-1, 01001

НОВА ЗНАХІДКА *CYPRIPEDIUM CALCEOLUS* L. (ORCHIDACEAE) НА ЖИТОМИРСЬКОМУ ПОЛІССІ

Ключові слова: *Cypripedium calceolus*, Житомирське Полісся, Словечансько-Овруцький кряж, популяція, локалітет

Для збереження біорізноманітності актуальним є дослідження популяцій рідкісних видів, занесених до Червоної книги України [13]. Це особливо важливо для територій, яким надано природоохоронний статус або запланованим для заповідання, зокрема, для Словечансько-Овруцького кряжу як елемента Поліського екокоридору Пан'європейської екомережі. У травні 2009 р. тут знайшли й описали локалітет *Cypripedium calceolus* L. (Orchidaceae). Ця знахідка має неабияке значення з двох причин. По-перше, вид вважали ймовірно зниклим з території Центрального (Житомирського) Полісся [7]. По-друге, його ніколи не знаходили не тільки на території кряжу, а й у північній частині округи.

За літературними даними, у Житомирській обл. *C. calceolus* зафіксовано в околицях міст Коростишева (Рогович, Совинський) і Житомира (Лаговський, Рогович); у Слобідському лісництві біля м. Малина (Орлов) та поблизу с. Хмелище Бердичівського р-ну (Гребінь), яке знаходиться вже поза межами Житомирського Полісся, в Лісостеповій зоні. Остання знахідка *C. calceolus* на Житомирщині у сосново-дубовому лісі, за 4 км західніше м. Малина датована травнем 1972 р. (рис. 1).

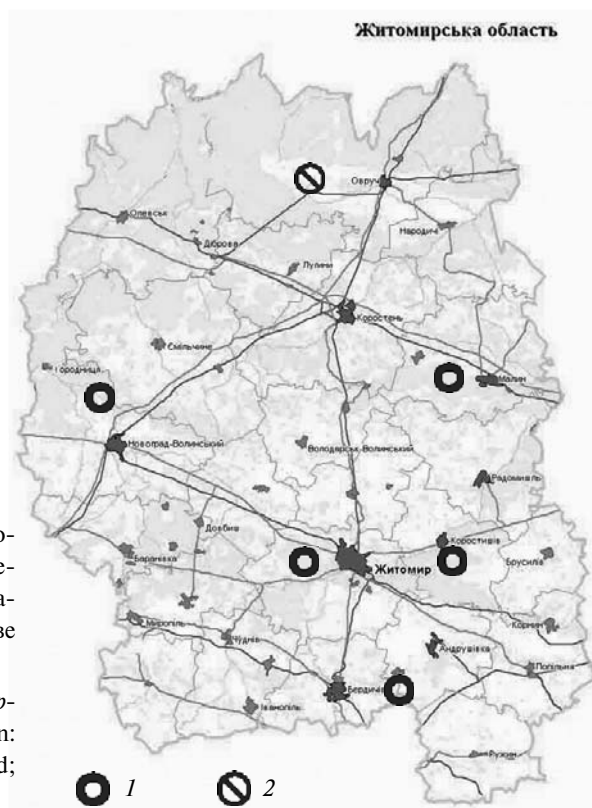
© І.В. ХОМ'ЯК,
Я.П. ДІДУХ, 2009

820

ISSN 0372-4123. Ukr. Botan. Journ., 2009, vol. 66, № 6

Рис. 1. Карта-схема розміщення локалітетів *Cypripedium calceolus* на території Житомирської обл.: 1 — локалітети, що напевно зникли, 2 — нове місцезнаходження

Fig. 1. Schematic map of localities of *Cypripedium calceolus* in Zhytomyr Region: 1 — localities that probably disappeared; 2 — the newly found locality

Незважаючи на широкий ареал виду (лісова зона Євразії), він є досить рідкісним. В Україні його зрідка фіксують на Поділлі, Покутті, в Середньому Придніпров'ї, на Волині [3—6, 8—10, 12] і вважають ймовірно зниклим не лише в Житомирській, а й у Сумській області [7, 11].

Популяція *C. calceolus* виявлена на північно-західній околиці с. Старі Велідники Овруцького району в урочищі «Потеребчуків рів» (рис. 2), у нижній частині західного схилу балки (50—60°), утвореної внаслідок розмивання товщі легкосуглинкових лесів. Зверху залягають середньозмиті ясно-сірі лісові ґрунти, не типові для Полісся. Висота розташування балки — 200—205 м над р. м., глибина — близько 10 м.

Досліджена частина популяції представлена кількома куртинами, одна з них — квітуча (цвітуть 11 пагонів з 14). У 1980—1981 рр. тут здійснювали рубки, і тепер рослинність представлена ярусом дерев (зімкнутість до 0,7) віком 25—30 років. Переважає *Populus tremula* L. (0,5—0,7) з невеликою часткою *Betula pendula* Roth. (до 0,2) та *Salix caprea* L. (0,2—0,3). Чагарниковий ярус формує *Lonicera xylosteum* L. (0,5—0,8), яка подекуди створює суцільні зарості (до 100 %). Трав'яний покрив загалом досить густий, але мозаїчний. Густі плями формують *Festuca ovina* L. (75—80 %), *Fragaria vesca* L. (75 %), *Pyrola minor* L. (до 50 %), *Achillea submillefolium* Klok. et Krytzka (30—40 %). У затіненій частині роз-

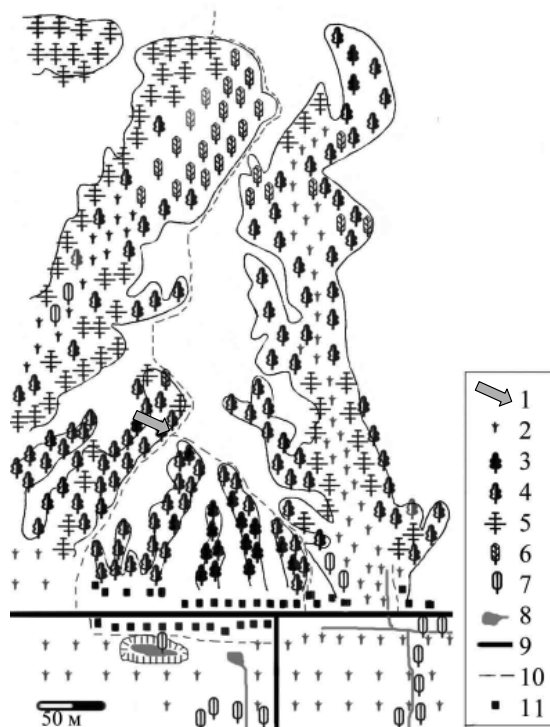

Рис. 2. Карта-схема розміщення *Cypripedium calceolus* на території Словечансько-Овруцького кряжу: 1 — місцезнаходження *Cypripedium calceolus*. Угрупування: 2 — *Molinio-Arrhenatheretea*; 3 — *Quercus-Fagetea*; 4 — *Epilobietea angustifolii*; 5 — *Vaccinio-Piceetea*; 6 — *Robinietaea*; 7 — *Alnetea glutinosae*; 8 — водойми; 9 — автомобільні дороги; 10 — ґрунтові дороги; 11 — житлова забудова

Fig. 2. Schematic map of distribution of *Cypripedium calceolus* within the Slovechansko-Ovruchsky Ridge: 1 — locality of *Cypripedium calceolus*. Communities: 2 — *Molinio-Arrhenatheretea*; 3 — *Quercus-Fagetea*; 4 — *Epilobietea angustifolii*; 5 — *Vaccinio-Piceetea*; 6 — *Robinietaea*; 7 — *Alnetea glutinosae*; 8 — water bodies; 9 — motorways (roads); 10 — dirt roads; 11 — residential buildings

ростається *Rubus caesius* L. (до 30 %). В окремих місцях формуються вікна на місці зрубаних дерев.

Отже, угруповання є досить порушеним і належить до сукцесійної стадії формування листяних лісів асоціації *Potentilla albae-Quercetum*. Heinis 1933, які трапляються лише на збережених ділянках. Відзначені її елементи: *Potentilla alba* L., *Campanula persicifolia* L., *Convallaria majalis* L., *Pulmonaria angustifolia* L., *Quercus robur* L., *Lonicera xilosteam* L., *Fragaria vesca* L., *Calamagrostis arundinacea* (L.) Roth., *Vicia cassubica* L., *Trifolium alpestre* L., *Galium boreale* L., *Hypericum montanum* L.

Cypripedium calceolus — добре помітний, високо декоративний вид, тому ми вважаємо його появу відносно недавньою. Відомо, що насіння орхідних дуже дрібне і переноситься атмосферними потоками на великі відстані. Для складного біологічного розвитку необхідні певні умови, зокрема мікрокліматичні. Одним із факторів є достатня вологість повітря. Такий мікроклімат підтримується розсіченим рельєфом у нижній частині балки. Це характерно для Сморжівського лісу на Рівненщині [2], рельєф і ґрунти якого подібні до таких регіону досліджень (перехідні від сірих до дерново-підзолистих — C_3). На етапі згасання яроутворення круті схили починають опановувати рослини і фіксується поява рідкісних видів, таких як *C. calceolus*. Аналогічну картину спостерігаємо в зеленій зоні м. Чернівці, де *C. calceolus* росте навколо старих окопів, в яких припинилися процеси ерозії [12]. Зібрані факти ще раз підтверджують висловлену нами теорію витіснення реліктів [1].

Досліджена місцевість не належить до жодної з природоохоронних територій, розташована в безпосередній близькості від населеного пункту, що становить загрозу для популяції. Тому слід запровадити певні охоронні заходи для її захисту, наприклад, створити пам'ятку природи або заказник місцевого значення, підтримувати відповідний режим, спрямований на максимальне збереження цього цінного виду.

1. Дидух Я.П. Эколого-ценотические особенности поведения некоторых реликтовых и редких видов в свете теории отеснения реликтов // Етюди фітоєкології. — К.: Арістей, 2008. — С. 104—126.
2. Дидух Я.П. Загадки Сморгівського лісу // Етюди фітоєкології. — К.: Арістей, 2008. — С. 251—255.
3. Загульский М.М. Распространение *Cypripedium calceolus* L. (Orchidaceae) в западных регионах Украины // Ботан. журн. — 1993. — **78**, № 8. — С. 102—107.
4. Карпенко К.К., Родінка О.С., Вакал А.П., Ковтун В.А. Поширення, стан збереження та рекомендації щодо охорони рідкісних і зникаючих видів рослин у басейні р. Псел на території Сумського та Краснопільського районів Сумської області // Екол. досл. річкових басейнів Лівобережної України. — Суми: СумДПУ, 2002. — С. 144—149.
5. Карпенко К.К., Вакал А.П., Родінка О.С., Панченко С.М. Рослини, занесені до Червоної книги України, що виявлені на території Сумської області // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. — Кн. 5. — Суми: Джерело, 2001. — С. 7—43.
6. Ковальчук С.І., Кльоц О.М. Нові знахідки *Cypripedium calceolus* L. на Подільській височині // Укр. ботан. журн. — 1987. — **44**, № 2. — С. 81.
7. Орлов О.О. Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області. — Житомир: Волинь, ПП «Рута», 2005. — 296 с.
8. Решетюк О.В. Особливості органогенезу *Cypripedium calceolus* L. різних екотопів / Теоретичні та прикладні аспекти інтродукції рослин і зеленого будівництва: Мат-ли V Міжнар. наук. конф. молодих дослідників. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — С. 47—50.
9. Решетюк О.В. Стан локалітетів *Cypripedium calceolus* L. (Orchidaceae) в Україні / Онтогенез рослин у природному та трансформованому середовищі. Фізіолого-біохімічні та екологічні аспекти: Тези доп. II Міжнар. конф. — Львів: СПОЛОМ, 2004. — С. 75.
10. Решетюк О.В. Черевички зозулині (*Cypripedium* L.). — Луцьк: Твердиня, 2008. — 156 с.
11. Родінка О.С. Шляхи охорони рідкісних видів рослин Сумської області // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біол. — 2004. — Вип. 36. — С. 91—95.
12. Токарюк А.І. Стан ценопопуляції *Cypripedium calceolus* L. (Orchidaceae) у лісовому заказнику «Джерело» (Буковинське Прикарпаття) / Онтогенез рослин у природному та трансформованому середовищі. Фізіолого-біохімічні та екологічні аспекти: Тези доп. II Міжнар. конф. — Львів: СПОЛОМ, 2004. — С. 66.
13. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 06.07.2009

И.В. Хомяк¹, Я.П. Дидух²

¹ Житомирский государственный университет

² Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

НОВАЯ НАХОДКА *CYPRIPEDIUM CALCEOLUS* L. (ORCHIDACEAE)
НА ЖИТОМИРСКОМ ПОЛЕСЬЕ

На территории Словечанско-Овручского кряжа выявлено новое местообитание *Cypripedium calceolus* L. Этот вид не удавалось найти с 1972 года, его считали вероятно исчезнувшим на территории Житомирского Полесья. Локалитет в границах проектируемого международно-го билатерального биосферного резервата исключительно важен и рассматривается как относительно недавний. Его появление обусловлено формированием соответствующих экологических условий, что подтверждает теорию оттеснения реликтов.

К л ю ч е в ы е с л о в а: *Cypripedium calceolus*, Житомирское Полесье, Словечанско-Овручский кряж, популяция, локалитет.

I.V. Khomyak¹, Ya.P. Didukh²

¹ State University of Zhytomyr

² M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

A NEW FIND OF *CYPRIPEDIUM CALCEOLUS* L. (ORCHIDACEAE)
IN ZHYTOMYR POLISSYAA

A new locality of *Cypripedium calceolus* L., which was considered extirpated in Zhytomyr Polissya since 1972, has been found in the Slovechansko-Ovruchsky Ridge area. This find within a projected international bilateral biosphere reserve is of considerable interest as a new location, which indicates the ecological condition changes and proves the relict edging theory.

К e y w o r d s: *Cypripedium calceolus*, *Zhytomyr Polissya*, *Slovechansko-Ovruchsky Ridge*, *population*, *locality*.